

A Comparative Study of Resource Description and Access (RDA) & Cataloging Rules of Manuscripts of Astan-e Quds Razavi

Adeleh Fakhari Saadat

M.L.S. in Knowledge and Information Science, Farhangian University (CFU) Shahid Beheshti, Mashhad, Iran. E-mail: saadat.fakhari@gmail.com

Mohsen Haji Zeinolabedini

*Corresponding author, Assistant professor in Knowledge and Information Science, Department of Shahid Beheshti University, Tehran, Iran. E-mail: zabedini@gmail.com

Mohammad Naimabadi

M.L.S. in Knowledge and Information Science, Chief of IT Department of Central Library Astan-e Quds Razavi, Organization of Libraries, Museums and Documentation Center, Mashhad, Iran. E-mail: naimabady@gmail.com

Abstract

Objective: The present study aims to determine the status of manuscript description in Astan-e Quds Razavi manuscript database and source description and access standard (RDA).

Methodology: This research has been done by library-document method and with a comparative approach. The method is used to extract the cataloging elements of the Astan-e Quds Razavi manuscript cataloging and source description (RDA) standard and the descriptive survey method with a comparative approach and a comparative-descriptive survey method was used to examine the degree of conformity of the elements of the bibliographic records of the Astan-e Quds Razavi manuscript database with the standard manuscripts of the description and access (RDA). For this purpose, the bibliographic records of the manuscript of the Astan-e Quds Razavi Library were selected by stratified sampling and matched to the RDA rules through a checklist. This study, while comparing the mentioned, describes the manuscript status in the Astan-e Quds manuscript database and the RDA standard. The study also shows the status of the manuscript description in the Astan-e Quds manuscript database and the RDA standard. Study population is the elements contained in Chapter (1-7) Standard Description and Access to RDA Source (2014) and the elements used in Manuscript Cataloging of Astan-e Quds Library (Bibliographic and Bibliographic Elements of Astan-e Quds Manuscript Database (Updated in 2014) and also Manuscripts Cataloging Rules by Mohammad Vafadar Moradi.

Findings: It was determined by a systematic review: of the elements identified in the RDA. (Chapters 1 to 7), 33 elements are appropriate to describe the manuscript. Of these, the 29 elements (77.88 percent of the elements contained in RDA) correspond to the elements used in cataloging Astan-e Quds Razavi. And only 12.12 percent of mismatches were observed. On the other hand, 46 elements are used in cataloging the manuscript of Astan-e Quds Razavi. Of these, 63 percent comply with the elements extracted from the RDA standard. As the cataloging of Astan-e Quds manuscripts is divided into bibliography and prescription, of the 34 percent that contain mismatches, 97.30 percent belong to the typology department.

Conclusion: The findings of the study indicate the proximity of the set of elements and cataloging rules of the Astan-e Quds manuscript to the RDA. Moreover, in terms of explaining the specific features of the manuscript and the details, the RDA has performed poorly than the rules of Astan-e Quds Razavi. Considering that some features of the manuscript are examined and used in the cataloging of Astan-e Quds Razavi which is not specified by any particular element or title, therefore, it was not calculated in the frequency and statistics contained in the research.

Keywords: Resource Description and Access (RDA), Rare materials, Cataloguing, Manuscripts, Organization of Libraries, Museums and Documents Center of Astan-e Quds Razavi.

Article type: Research

مطالعه تطبیقی قواعد فهرست‌نویسی نسخ خطی آستان قدس رضوی با استاندارد آر. دی. ای. و ارائه الگوی پیشنهادی

عادلہ فخاری سعادت

کارشناس ارشد علوم کتابداری و اطلاع رسانی، دانشگاه فرهنگیان، پردیس شهید بهشتی، مشهد، ایران. رایانامه: saadat.fakhari@gmail.com

دکتر محسن حاجی زین‌العابدینی

*نویسنده مسئول، استادیار گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران: رایانامه: zabedini@gmail.com

محمد نعیم‌آبادی

کارشناس ارشد علوم کتابداری و اطلاع رسانی، مسئول امور فناوری اطلاعات سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، مشهد، ایران.
رایانامه: naimabady@gmail.com

چکیده

هدف: هدف پژوهش حاضر، تعیین وضعیت توصیف نسخ خطی در پایگاه نسخ خطی آستان قدس رضوی و استاندارد توصیف و دسترسی به منبع (آر.دی.ای.) است. **روش/ رویکرد پژوهشی:** این پژوهش با روش سندی-کتابخانه‌ای با رویکرد تطبیقی انجام شده است. به این صورت که از روش سندی-کتابخانه‌ای برای استخراج عناصر فهرست‌نویسی نسخ خطی آستان قدس رضوی و استاندارد توصیف و دسترسی به منبع (آر.دی.ای.)؛ و روش پیمایشی-توصیفی با رویکرد تطبیقی جهت بررسی میزان انطباق عناصر پیشینه‌های کتاب‌شناختی پایگاه نسخ خطی آستان قدس رضوی با عناصر نسخ خطی استاندارد توصیف و دسترسی به منبع (آر.دی.ای.)، استفاده شده است. بدین منظور پیشینه‌های کتاب‌شناختی نسخ خطی کتابخانه آستان قدس رضوی به روش نمونه‌گیری طبقه‌ای انتخاب و به طریق سیاهه واری با قواعد آر.دی.ای. مطابقت داده شد.

این پژوهش ضمن تطبیق فوق، وضعیت توصیف نسخ خطی در پایگاه نسخ خطی آستان قدس و استاندارد آر.دی.ای. را نشان می‌دهد. جامعه مورد بررسی، عناصر موجود در فصل (۱-۷) استاندارد توصیف و دسترسی به منبع آر.دی.ای. (۲۰۱۴) و عناصر به کار برده شده در فهرست‌نویسی نسخ خطی کتابخانه آستان قدس (عناصر کتاب‌شناسی و نسخه‌شناسی پایگاه نسخ خطی آستان قدس (روزآمدشده در سال ۱۳۹۳)) و همچنین کتاب قواعد فهرست‌نویسی نسخ خطی از محمد وفادار مرادی است.

یافته‌ها: با بررسی روشمند مشخص شد از مجموع عناصر شناسایی شده در آر.دی.ای. (فصل ۱ تا ۷)، ۳۳ عنصر مناسب جهت توصیف نسخ خطی است. از این کل، تعداد ۲۹ عنصر، به عبارتی ۷۷٫۸۸ درصد عناصر موجود در آر.دی.ای. با عناصر به کار رفته در فهرست‌نویسی آستان قدس رضوی مطابقت دارد و تنها ۱۲٫۱۲ درصد عدم تطابق مشاهده شد. همچنین از سوی دیگر، ۴۶ عنصر در فهرست‌نویسی نسخ خطی آستان قدس رضوی به کار رفته که از این تعداد، ۶۳ درصد با عناصر استخراج شده از استاندارد RDA دارای تطابق است؛ از آنجا که فهرست‌نویسی نسخ خطی آستان قدس به دو بخش کتاب‌شناسی و نسخه‌شناسی تقسیم می‌گردد، از ۳۴ درصدی که شامل عدم تطابق است، ۹۷٫۳۰ درصد مربوط به بخش نسخه‌شناسی (توسط سیاهه‌ای از عناصر استخراجی از دو مجموعه ذکر شده) است.

نتیجه‌گیری: یافته‌های پژوهش نشان‌دهنده نزدیکی مجموعه عناصر و قواعد مرتبط در فهرست‌نویسی نسخ خطی آستان قدس به آر.دی.ای. است. همچنین یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد آر.دی.ای. در تبیین ویژگی‌های خاص نسخ خطی و جزئیات، ضعیف‌تر از قواعد آستان قدس رضوی عمل کرده است. با توجه به این که ویژگی‌هایی از نسخ خطی در فهرست‌نویسی آستان قدس مدنظر قرار می‌گیرد که تحت عنصر مشخصی نیست؛ بدین جهت نمی‌توان در فراوانی و آمار موجود در تحقیق محاسبه گردد و در صورت رفع این ایراد، ضعف ذکر شده در آر.دی.ای. بیشتر نمایان می‌گردد.

کلیدواژه‌ها: استاندارد توصیف و دسترسی به منبع (آر.دی.ای.)، منابع نایاب، فهرست‌نویسی، نسخ خطی، سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی.

نوع مقاله: پژوهشی

کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی

کتابداری و اطلاع‌رسانی، ۱۴۰۰، دوره ۲۴، شماره ۱، شماره پیاپی ۹۳، صص. ۵-۲۶.

تاریخ ارسال: ۹۶/۱۲/۷ - تاریخ پذیرش: ۹۸/۱۲/۱۸

مقدمه

وظیفه اصلی کتابخانه‌ها، ارائه خدمات به استفاده‌کنندگان است و حوزه سازماندهی اطلاعات نقش مهمی در انجام این وظیفه به عهده دارد. از طرفی، انتظارات استفاده‌کنندگان تغییر در رویکردها و راهکارهای سازماندهی اطلاعات در کتابخانه را ضروری می‌سازد. بدین جهت در چند دهه اخیر پیشرفت‌های گوناگون و گسترده‌ای را در حوزه سازماندهی اطلاعات، از قواعد انگلوماریکن که یک استاندارد فهرست‌نویسی جهانی است تا استاندارد توصیف و دسترسی به منبع (آر.دی.ای.^۱) که بر پایه انگلوماریکن است و در عین حال از لحاظ ساختار و محتوا متفاوت است را شاهد هستیم. استاندارد آر.دی.ای. موجودیت‌ها، روابط و اصطلاحات خود را از سه الگوی مفهومی «ملزومات کارکردی پیشینه‌های کتابشناختی (اف.آر.بی.آر.)»، «ملزومات کارکردی داده‌های مستند (فراد) (اف.آر.ای.دی.)^۲» و «ملزومات کارکردی داده‌های مستند موضوعی (اف.آر.اس.ای.دی.) (فرساد)^۳» و دستورالعمل‌های خود را از قوانین فهرست‌نویسی بین‌المللی (آی.سی.پی) که توسط ایفلا طراحی شده‌اند، اتخاذ کرده است (مرادی، ۱۳۹۱). این استاندارد توسط کمیته مشترک راهبری توسعه استاندارد^۴ در ژوئن سال ۲۰۱۰ به جهانیان عرضه و ویرایش نهایی آن در سال ۲۰۱۳ جهت به کارگیری کتابخانه کنگره منتشر شده است. هدف اصلی آر.دی.ای. کشف مؤثر منابع اطلاعاتی و نمایش روابط مفهومی بین آن‌ها برای کاربر است.

کتابخانه آستان قدس رضوی که پیدایش رسمی آن به سده ۹ هجری برمی‌گردد با دارا بودن بیش از ۸۴ هزار نسخه خطی منحصر به فرد، مدعی مالکیت بزرگترین مجموعه نسخ خطی خاورمیانه است («بزرگترین مجموعه نسخ خطی خاورمیانه در کتابخانه آستان قدس»، ۱۳۹۰). در این میان استفاده از نظرات فهرست‌نویسان ماهر و متخصص نسخ خطی در امر فهرست‌نویسی، باعث به وجود آمدن فهرست‌هایی شده که به جزئی‌ترین اطلاعات منبع می‌پردازد که خارج از محدوده تعریف شده در استانداردهای کتاب‌شناختی متداول است و از آنجا که نسخ خطی جزء منابعی هستند که به آسانی نمی‌توانند در دسترس مخاطبان قرار گیرند باید اطلاعات کتاب‌شناختی (توصیفی و تحلیلی) آن، به گونه‌ای باشد که نیاز اطلاعاتی مخاطبین را بدون نیاز به مراجعه به اصل منبع برطرف کند. با وجود این اهمیت، همچنان که در پژوهش عظیمی و نازی با

1. Resource Description and Access (RDA)

2. FRAD

3. FRSAD

۴. Joint steering committee for development of RDA (JSC). این کمیته مسئول حفظ و نگهداری استاندارد توصیف و دسترسی به منبع است، که تا قبل از این مسئول حفظ و ویرایش استاندارد انگلوماریکن بوده است. رئیس فعلی آن گوردون دونسیر و کمیته اجرایی آن انجمن کتابخانه آمریکا، کمیته استرالیایی فهرست‌نویسی، کتابخانه بریتانیا، کمیته کانادایی فهرست‌نویسی، مؤسسه حقوقی کتابداران و متخصصین اطلاعات و کتابخانه ملی دویچه است.

عنوان «تحلیل فهرست‌نگاری نسخه‌های خطی در ایران از جنبه وجود یا نبود الگو در آن و ارائه راهکارهای بهبودی در جهت ایجاد قالب استاندارد ملی» بیان شده است تاکنون برای به تصویر کشیدن هر چه بهتر و بیشتر اطلاعات این منابع، توجه درخور آن صورت پذیرفته است و در استانداردهای جهانی و فهرست‌های کتابخانه‌ای به این منابع همچون منابع دیگر توجه شده است. اینگونه بی‌توجهی به این منابع، سازمان‌های مالک نسخ خطی همچون آستان قدس رضوی را بر آن داشته تا خود دست به تشخیص عناصر مورد نیاز جهت توصیف نسخ خطی بزنند که این استقلال در فهرست‌نویسی باعث به وجود آمدن ضعف‌هایی همچون یکدست نبودن فهرست‌ها شده است. کاستی‌های موجود باعث شد تا در این پژوهش با توجه به ویژگی‌های برتر استاندارد جدید آر.دی.ای، به تطبیق عناصر موجود در این استاندارد و عناصر موجود در پیشینه‌های کتاب‌شناختی پایگاه نسخ خطی آستان قدس رضوی پرداخته شود.

تاریخچه بحث و پیشینه پژوهش

تاریخچه نهضت فهرست‌نگاری رسمی و انتشار تدریجی فهرست‌های نسخ خطی، برای دست‌نویس‌های موجود در کتابخانه‌های ایران را باید در واپسین سال‌های عصر ناصری (۱۲۶۳-۱۳۱۳هـ) جستجو نمود، نخستین فهرستی که رسماً برای نسخ خطی کتابخانه‌ای در ایران به چاپ رسیده است، فهرستواره آثار دست‌نویس کتابخانه آستان قدس رضوی است که در سال ۱۳۰۵ هجری، به اهتمام نوروزعلی بسطامی در پایان کتاب فردوس التواریخ منتشر شده است.

در ایران، وفادار مرادی (۱۳۷۹) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «مقایسه شیوه‌های به کار رفته در فهرست‌های مشهور نسخه‌های خطی ایران و کشف قواعد مشترک»، قواعد مشترک فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی در کتابخانه‌های ایران را تدوین نمود و خوشبخت در سال ۱۳۸۸ در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «بررسی پراکندگی داده‌های کتاب‌شناختی در عناصر پیشینه‌های کتاب‌شناختی "بانک نسخ خطی خانه کتاب" و ارائه الگویی بر اساس مدل "اف.آر.بی.آر." جهت تهیه پیشینه‌های کتاب‌شناختی» در پی دست‌یافتن به میزان پراکندگی عناصر کتاب‌شناختی پیشینه‌های نسخ خطی در "بانک نسخ خطی خانه کتاب" است که پس از مشخص شدن وضعیت سازماندهی نسخ‌های خطی، الگویی برای سازماندهی مناسب نسخه‌های خطی پیشنهاد داد. عظیمی و نازی (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان «تحلیل فهرست‌نگاری نسخ خطی در ایران از جنبه وجود یا عدم وجود الگو در آن و ارائه راهکارهای بهبودی در جهت ایجاد قالب استاندارد ملی» با هدف دستیابی به الگوی احتمالی در فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی ایران با تأکید بر مجموعه پنج کتابخانه بزرگ پرداختند. نتایج به دست آمده بیانگر عدم الگوی واحد در فهرست‌نگاری

نسخه‌های خطی در ایران بود. برای رفع مشکل و تدوین استاندارد ملی نسخه‌های خطی در آینده، الگویی بر اساس قواعد موجود در ایران و جهان پیشنهاد گردید. عربگری (۱۳۹۱) در پایان‌نامه خود با عنوان «بررسی میزان بهره‌گیری از استانداردهای ابردادهای در ذخیره‌سازی نسخه‌های خطی موجود در پایگاه‌های فارسی» به بررسی استانداردهای ابردادهای متس، دابلین‌کور و مودس در پایگاه‌های نسخه‌های خطی فارسی پرداخت. از دیگر پژوهش‌های مرتبط در زمینه آر. دی. ای.، می‌توان به پژوهش‌های انجام شده دونسیر^۱ (۲۰۰۹)، برنشتاین^۲ (۲۰۱۴)، طاهری (۱۳۸۹)، رخشانی (۱۳۹۱) و پازوکی (۱۳۹۱) اشاره کرد که به ترتیب با عناوین: «آر. دی. ای. و کاربرد آن در کتاب‌های کمیاب، نسخه‌های خطی و جایگزین‌های دیجیتال»؛ «بررسی تحلیلی کارکردپذیری آر. دی. ای. برای توصیف و سازماندهی منابع آرشیوی»؛ «بررسی وضعیت توصیف منابع اینترنتی در آر. دی. ای. و مقایسه آن با قواعد فهرست‌نویسی انگلوامریکن» و «امکان‌سنجی به کارگیری قواعد توصیف و دسترسی به منبع (آر. دی. ای.) در سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران آر. دی. ای.» را مورد بحث و بررسی قرار داده‌اند.

پرسش‌های پژوهش

هیچ یک از پژوهش‌های پیشین به بررسی عملی امکان به کارگیری آر. دی. ای. در پیشینه‌های نسخ خطی نپرداختند. از این رو با توجه به انبوه پیشینه‌های نسخ خطی موجود در ایران و به ویژه در کتابخانه و مرکز اسناد آستان قدس رضوی و همچنین ویژگی‌های خاص منابع و رسم الخط فارسی و عربی در این پژوهش به بررسی دقیق و خاص این موضوع در نسخ خطی پرداخته شده است. بدین منظور این پژوهش به دو پرسش اصلی پاسخ داده و بر این اساس یافته‌های پژوهش و پاسخ پرسش‌ها به شرح زیر است:

پرسش ۱: وضعیت انطباق عناصر نسخ خطی آستان قدس رضوی و قواعد مرتبط با آن در مقایسه با عناصر مرتبط با نسخ خطی و قواعد استاندارد توصیف و دسترسی به منبع (آر. دی. ای.) چگونه است؟

*علائم سجاوندی:

علامت پرسش برای اشاره به شکایات در انگلوامریکن و پیرو آن در فهرست‌نویسی نسخ خطی آستان قدس مورد استفاده قرار می‌گیرد و بر حسب دانش کتابداران تفسیر می‌گردد لذا استفاده از این علامت در

فهرست‌نویسی نسخ خطی آستان قدس رضوی جهت نشان دادن جعلی بودن کاتب باعث ابهام در فهم اطلاعات می‌شود، لذا ارائه یادداشت مبنی بر جعلی بودن همانند آنچه آر.دی.ای. عمل می‌کند، گزینه مفیدتری خواهد بود.

*** سطح توصیف:** در این باب، با توجه به این که در آر.دی.ای. رویکرد تعریف عناصر هسته مورد توجه قرار گرفته است و در قواعد فهرست‌نویسی آستان قدس رضوی توصیف منبع در حد امکان مد نظر است وجود یک سطح الزامی جهت توصیف باعث هماهنگی در فهرست‌نویسی فهرست‌نویسان مختلف نسخ خطی خواهد شد و پیشینه‌هایی یکدست را به وجود خواهد آورد. تعریف عناصر هسته در آر.دی.ای. به منظور حذف سطوح سه‌گانه توصیف ماسبق، کاری ارزشمند بوده است.

*** کوتاه‌نوشت‌ها:** به نظر می‌رسد فهرست‌نویسی نسخ خطی تأکید بر اختصارگویی ندارد مگر جایی که اطلاعات تکراری وجود داشته باشد؛ مانند کلمات آغازین در عنصر آغاز. ارائه کلمات واضح و گویا جهت اشاره به کوتاه‌نوشت‌ها مناسب به نظر می‌رسد، در عین حال لزوم تأکید در استفاده از عبارات تعریف شده و واحد در این امر ضروری است. استفاده از عبارات کامل به جای کوتاه‌نوشت‌ها، اشاره به تلاش استاندارد آر.دی.ای. در کاربرمدار بودن دارد و درک کاربر و کارایی عبارات را در ارائه اطلاعات در نظر گرفته است.

*** عنصر:** محل اخذ اطلاعات در آر.دی.ای. اولویت‌بندی شده است و به ترتیب: منبع اصلی اطلاعات، خود منبع و مواد همراه است، ولی در فهرست‌نویسی نسخ خطی محل اخذ اطلاعات در ابتدا خود منبع (سراسر منبع) و در صورت نیاز هر منبعی که بتوان از آن اطلاعات موثق یافت، است. رویکرد اخذ اطلاعات از منابع موثق جهت توصیف منابع کمیابی مانند نسخ خطی مفید به نظر می‌رسد.

*** عناوین:** با توجه به توضیحاتی که در زیر عنصر عنوان کامل، در آر.دی.ای. و توضیحاتی که در فهرست‌نویسی نسخ خطی آمده است عنوان کامل و اصلی با همدیگر برابراند، با این تفاوت که در آر.دی.ای.، عنوان مطابق با منبع مرجع اطلاعات، رونویسی می‌شود. محل اخذ اطلاعات در درجه اول خود منبع و در صورت عدم وجود عنوان از دیگر منابع توصیف درباره منبع و هر منبع در دسترس مانند منبع مرجع است ولی در قواعد فهرست‌نویسی نسخ خطی آستان، عنوان رونویسی نمی‌شود بلکه شکل صحیح نوشته می‌شود و محل اخذ اطلاعات در درجه اول خود منبع و بعد از آن در خلال وقفنامه یا ضمن تملک‌نامه‌ها یا خرید و فروش نسخه، در اهدای نسخه و لابه‌لای مطالب و مندرجات کتاب است.

*** در آر.دی.ای.** بیان شده است اثری که دارای عنوان مشترک و در عین حال عناوین محتوای خاص باشد، عنوان مشترک به منزله عنوان کامل و عناوین محتوای خاص به منزله آثار مرتبط ثبت می‌شود. از جانبی در نسخ خطی منابع را به لحاظ مندرجات می‌توان به دو دسته عمده تقسیم کرد مانند نسخه‌های تک

متنی^۱ و مجموعه‌ها^۲؛ که مجموعه‌ها خود شامل انواع گوناگونی هستند مانند: جنگ‌ها^۳، بیاض‌ها^۴، رساله‌ها، مقاله‌ها، مرقع‌ها. در این بین مواردی مانند جنگ‌ها و بیاض‌ها که شامل منابع گوناگون هستند با رویکردی نزدیک به آر. دی. ای. عمل می‌شود بدین شکل که نام اولین عنوان موجود در منبع به منزله عنوان قالب در فهرست‌نویسی در نظر گرفته می‌شود و برای دیگر عناوین موجود در نسخه، شناسه‌ای همانند شناسه افزوده «عنوان نویسنده» در نظر گرفته می‌شود.

* در قواعد فهرست‌نویسی نسخ خطی آستان قدس، عنوانی که در توضیح عنوان کامل و در ادامه با آن توسط مؤلف و یا کاتب می‌آید در زیر عنصر «عنوان دیگر» ثبت می‌شود در حالی که این عنوان با توجه به توضیحات عنوان فرعی در آر. دی. ای.، باید برابر با آن قرار گیرد.

* **عنصر دیگر اطلاعات عنوان (عنوان فرعی)** در آر. دی. ای. که نشان دهنده ویژگی‌ها یا محتوای منبع و یا انگیزه نشر منبع است، عنوانی است که بعد از دو نقطه در ادامه عنوان کامل ظاهر می‌شود. این عنوان در قواعد فهرست‌نویسی نسخ خطی عنوانی است که بعد از «فی» و «در» در ادامه عنوان توسط مؤلف و یا کاتب می‌آید و به منزله عنوان دیگر ثبت می‌شود؛ در حالی که عنوان دیگر در آر. دی. ای. تعریفی متفاوت دارد و در نظر گرفتن عنوانی که تابع و توضیح دهنده عنوان کامل است به منزله عنوان دیگر، اشتباه است.

* **عنصر عنوان دیگر** در آر. دی. ای. عنوانی است مرتبط با منبع که با عنوان کامل، عنوان برابر، عنوان موازی و عنوان فرعی فرق می‌کند. این عنوان در برابر عنوان فرعی قواعد فهرست‌نویسی نسخ خطی آستان قدس قرار دارد. در ذیل عنوان دیگر ذکر شده، عناوینی که توسط سازمان ثبت و آماده‌سازی توصیف منابع تعیین شده است به منزله عنوان دیگر در نظر گرفته می‌شود و این در مقابل تعریف عنوان ساختگی قرار دارد.

* **عنوان ساختگی** در آر. دی. ای. عنوانی است که توسط سازمان فهرست‌نویسی برای منبعی بدون عنوان ساخته می‌شود. این عنوان را می‌توان در برابر عنوان موضوعی در قواعد فهرست‌نویسی نسخ خطی آستان قدس قرار داد. در این نوع عنوان برای نسخی که نمی‌توان عنوانی از آن یا در ارتباط با آن پیدا کرد، بر حسب موضوع آن عنوانی در نظر گرفته می‌شود. **عنوان ساختگی** در ویرایش ۲۰۰۸ به منزله عنوانی مستقل در نظر گرفته شد ولی در ویرایش ۲۰۱۴ این عنوان در زیر عنوان اصلی توضیح و توصیف شده است و به

۱. به دست‌نویسی گفته می‌شود که در آن تنها یک اثر درج شده باشد. در اینجا مقصود از یک اثر این است که آن اثر توسط یک نفر نوشته یا گردآوری شده و نامی بر آن نهاده شده باشد (صفری آق‌قلعه، ۱۳۹۰).

۲. یک مجموعه، از چند اثر مستقل تشکیل شده است. این مجموعه می‌تواند از چندین رساله با صفحاتی اندک یا از چند کتاب بزرگ فراهم آمده باشد (همان).

۳. این واژه برای نامیدن مجموعه‌های شعری به کار می‌رفته است (همان).

۴. به نسخه‌ای گفته می‌شود که هر کدام از یک - یا چند - صفحه آن توسط یکی از دانشمندان یا بزرگان به دستخط آنان نوشته شده باشد (همان).

منزله واحدی مستقل در نظر گرفته نشده است. این را بدین گونه می‌توان تفسیر کرد که عنوان ساختگی و عنوان اصلی از نظر ارزش اطلاعاتی همسان همدیگر هستند.

* **عنوان مرجح**^۱ در آر.دی.ای. عنوانی است که اثر با آن شناخته می‌شود و همچنین عنوانی است که در ساخت نقاط دسترسی از آن استفاده می‌شود. طبق این تعریف، عناوین مشهور یک اثر و عنوان اصلی یک اثر می‌تواند عنوان مرجح برای شناسایی اثر در نظر گرفته شود. در آر.دی.ای. به طور ضمنی طی قواعد ذیل عنصر عنوان مرجح، می‌توان به این نکته پی برد که عنوان مرجح به منظور گرد هم آوردن اثری با عناوین متفاوت و یا اثری شامل چند اثر از یک نویسنده و یا قسمت یا قسمت‌هایی از یک اثر، از عنوان مرجح استفاده کرده است و برای ساختن ارتباط بین آثار مرتبط، از نقاط دسترسی^۲ گوناگون استفاده کرده است. این در حالی است که در فهرست‌نویسی نسخ خطی آستان قدس، برای اثری که دارای عنوان مشهور نیز می‌باشد از عنوان دیگر استفاده شده است و برای ایجاد ارتباط بین آثار مرتبط با یکدیگر مانند شرح‌ها و تعلیقه‌ها عنصری با نام عنوان قراردادی^۳ در نظر گرفته است که شامل عنوان اثر اصلی همراه عبارت توضیحی مانند شرح است.

* رویکرد فهرست‌نویسی نسخ خطی آستان قدس در برابر **عناوین وابسته** (منابع وابسته) بدین گونه است که منابعی مانند شرح‌ها، حاشیه‌ها، تلخیص‌ها و رد و نقدها در عین حال که منابعی وابسته در نظر گرفته می‌شود، مستقلاً فهرست شده و با استفاده از عنوان قراردادی ارتباط بین منبع اصلی و منابع مرتبط را برقرار می‌سازد و همچنین از شناسه افزوده عنوان/نام استفاده نموده است.

* اشاره به **آغاز و انجام** در فهرست‌نویسی نسخ خطی بدان جهت که اطلاعات مفیدی درباره نسخه در اختیار می‌گذارد و باعث شناخت و تمایز یک اثر با چندین نام مشابه از یکدیگر می‌شود، مناسب به نظر می‌رسد و بدین جهت است که در فهرست‌نویسی تأکید ویژه در ذکر این عنصر شده است.

* **مصحح:**

در نگاه اول **مصحح** در نسخ خطی را می‌توان همان ویرایشگر در آر.دی.ای. دانست و این در حالی است که ویرایشگر بر اساس نظر خود اطلاعاتی را تغییر می‌دهد ولی امر تصحیح بر اساس نظر مصحح نمی‌باشد بلکه بر اساس نسخه خطی اصیل‌تر انجام می‌شود. این گونه اصلاحات تصحیح شده، در متن قابل رؤیت نیست و عموماً نکات اصلاح شده یا در حاشیه و یا در کنار عبارت اشتباه یادداشت می‌گردد. ذکر مصحح همانند دیگر افرادی که در پدید آوردن نسخ خطی نقشی داشته‌اند مناسب به نظر می‌رسد، زیرا این فرد سعی در نزدیک

۱. عنوان قراردادی در انگلومریکن.

۲. شناسه عنوان و یا شناسه نام/عنوان در انگلومریکن.

۳. عنوان مرجح در آر.دی.ای.

کردن نسخه به اصالت اولیه دارد؛ با ذکر این اهمیت که گاهی مصححین افراد شناخته شده‌ای هستند که می‌توان بر اساس استناد به آن‌ها، منبع را دارای ارزش دانست.

مه‌دی الیه کاتب و مؤلف:

اشاره به مه‌دی الیه کاتب و مؤلف در نسخ خطی بدین جهت که اشاره به بانیان و نگهبانان فرهنگ و علم در گذشته دارد با اهمیت است و گاهی این اطلاعات همپایه پدیدآور و یا کاتب است.

اشاره به نوع خط حاشیه‌ها در نسخ خطی همانند نوع خط متن اصلی مورد تأکید است. در آر. دی. ای.

به شماره‌گذاری نسخ خطی قدیمی اشاره مستقیمی نشده و به صورت کلی ذکر شده است که بسته به نوع صفحه‌گذاری منبع، آن را ثبت می‌کنیم؛ در حالی که اکثر نسخ خطی شماره‌گذاری نداشته‌اند و با کمک راده، صفحات را به همدیگر مرتبط می‌کرده‌اند. اشاره به این که منبعی که دارای شماره‌گذاری نیست چگونه باید شماره‌گذاری شود، محسوس است و همچنین گاهی وجود صفحات سفید در نسخ خطی دارای معنی و یا ارزش بوده و اشاره به این صفحات نیز خالی از فایده نیست و این مورد نه تنها در آر. دی. ای. اشاره نشده است بلکه در زمانی که با صفحه‌گذاری‌های گوناگون در یک منبع برخورد می‌کنید از شمارش صفحات خالی و یا تبلیغاتی چشم‌پوشی می‌شود و این خلاف عنوان دسترس‌پذیری این استاندارد می‌باشد. بهتر است این موارد نیز در زیر این عنصر لحاظ شود. در اشاره به تعداد اوراق سفید (بیاض) می‌توان دو رویکرد برای ثبت آن در نظر گرفت، یا آن را به منزله عنصری مستقل تعریف کرد و یا در یادداشت‌ها به آن اشاره کرد.

اشاره به نفاست نسخه و دلیل این ارزشمندی به این علت که می‌تواند نسخ متعدد یک اثر را از حیث

ارزش رتبه‌بندی کند و به موارد نادر موجود در آن اشاره کند دارای اهمیت است که این نکته در آر. دی. ای مورد توجه قرار نگرفته است و پیشنهاد می‌گردد در ویرایش‌های بعد لحاظ گردد.

شرح مسؤلیت مرتبط با عنوان

در قواعد نسخ خطی، پدیدآورنده نقش‌های گوناگون به خود می‌گیرد مانند: مؤلف، مقرر و مقرر، حاشیه نویس، شارح، محرر (روان نویس)، مترجم، سائل و مجیب و تلخیص‌کننده که با توجه به توضیحی که در آر. دی. ای. داده شده، همگی این نقش‌ها در مقابل شرح پدیدآور مرتبط با عنوان قرار می‌گیرند که با ذکر نقش هر کدام، رابطه آن با عنوان مشخص می‌شود. با این تفاوت که در فهرست‌نویسی نسخ خطی اطلاعات دیگری که جهت شناسایی مؤلف مفید باشد نیز همراه نام مؤلف ذکر می‌شود.

در مورد مصحح مسئله کمی پیچیده‌تر است. در نسخ خطی مصحح کسی است که با مقابله نسخه کتابت شده با نسخه‌ای که از نظر اصالت و صحت به نسخه اصلی نزدیک است، ایرادات و اشتباهات املاتی و یا محتوایی نسخه کتابت‌شده را رفع می‌کرده است. با این نقش به دو صورت می‌توان برخورد کرد: ۱- می‌توان آن را همپای پدیدآورنده یک نسخه خطی دانست، از آن جهت که سعی در اصالت دادن به نسخه کتابت شده دارد. ۲- می‌توان آن را به نوعی ویرایشگر نسخ خطی دانست با این تفاوت که اصلاحات وی بر اساس نظرات شخصی نیست و بر اساس انطباق نسخ انجام می‌گیرد. امکان حذف پدیدآور در شرح مسئولیت بر خلاف ادعای آر.دی.ای. می‌باشد و این باعث دور شدن از هدف «یافتن» در اف.آر.بی.آر. است و همچنین فهرست‌های مرتبط با یک منبع را از هماهنگی و یکدستی دور می‌سازد.

شرح تولید

این شرح در آر.دی.ای. به نوعی منعکس‌کننده بازتولید منبعی غیرچاپی است. تنها عنصر تاریخ، عنصر هسته است و ذکر عنصر محل و تولیدکننده اختیاری است. این امر نشان‌دهنده این است که تاریخ تولید از دید جستجوکننده اطلاعات، عنصری مهم در نظر گرفته شده که این نکته جای پرسش دارد زیرا احتمال این که جستجوگر در یک جستجو از مواردی که امکان حذف آن‌ها داده شده است، در جستجوی منبع مورد نظر استفاده کند وجود دارد. از نظر اهمیت نیز همسنگ دیگر عناصر مرتبط است. این عنصر را می‌توان در مقابل کاتب در نسخ خطی قرار داد و این در حالی است که در نسخ خطی کاتب نقش بازتولید نسخ خطی را به عهده دارد و نام کاتب، تاریخ یا دوره کتابت، و مکان کتابت، عناصری هستند که در صورت وجود اطلاعات مربوط به آن، ثبت آن ضروری است.

در آر.دی.ای. در صورت جعلی بودن نام تولیدکننده، یادداشتی مبنی بر نام واقعی تهیه می‌شود که در نسخ خطی با آوردن علامت پرسش در کنار نام کاتب، اشاره به جعلی بودن می‌شود و همچنین در یادداشتی توضیح داده می‌شود که کاتب جعلی است و در صورت معلوم بودن کاتب واقعی، نام آن در یادداشت ذکر می‌گردد.

در قید تاریخ کتابت بر خلاف آر.دی.ای. که تأکید به تبدیل تواریخ به میلادی دارد، تاریخ روی منبع با حفظ علامت اختصاری همان زبان ثبت می‌شود. در صورت مشخص نبودن سال و ماه کتابت، قرن کتابت ذکر می‌گردد. اگر منبعی بیش از یک تولیدکننده داشته باشد، به ترتیب آن‌ها را ذکر می‌کنیم و در نسخ خطی نیز ذکر نام همه کاتبان با رعایت اشاره به مقدار کتابت وی، ضروری است.

تاریخچه مالکیت

این عنصر در فهرست‌نویسی نسخ خطی با عنوان «تملک نسخه» تبلور یافته است که این را می‌توان در یادداشت‌هایی در صدر و یا ذیل نسخه، مبنی بر وارد شدن نسخه در مالکیت شخصی خاص، پیدا کرد. علاوه بر نام مالک و تاریخ مالکیت، اطلاعات دیگری در یادداشت تملک دیده می‌شود، مانند: قیمت خرید نسخه، شکل و نقش مهر مالک که در قسمت یادداشت مالک یافت می‌شود. در آر. دی. ای. به این موارد توجه نشده است؛ با توجه به این که با اشاره به تاریخچه مالکیت می‌توان اصالت نسخه را تشخیص داد و اهمیت نسخه با توجه به این که نسخه در نزد چه کسی نگهداری می‌شده شناخته می‌شود، اشاره به این نکته با ذکر جزئیات برای نسخ خطی مفید فایده است و اشاره به این اطلاعات در زیر عنصری مجزا در آر. دی. ای. تأییدکننده این مطلب است.

منبع بلافصل گردآوری: در قواعد فهرست‌نویسی نسخ خطی عنصری به نام نوع تهیه وجود دارد که در زیر این عنصر، نحوه گردآوری منبع اطلاعاتی ذکر می‌شود. دیگر اطلاعات مرتبط با این عنصر تاریخ تهیه و در صورت نیاز شرحی مختصر در باب نحوه تهیه می‌باشد. این عنصر در برابر منبع بلافصل گردآوری در قواعد آر. دی. ای. قرار دارد.

* **نوع رسانه، نوع محمل و نوع محتوا** اصطلاحات جدیدی در حوزه سازماندهی است که در آر. دی. ای. به صورت سه عنصر مجزا، تفکیک و به صورت گسترده و جامع توضیح داده شده است. در قواعد نسخ خطی آستان قدس اینچنین عناصری تعریف نشده است. استفاده از اصطلاحات **بدون محمل و بدون رسانه** در دو عنصر رسانه و محمل برای منابع متنی، غیرضروری به نظر می‌رسد و اشاره به این موارد کمکی در جستجو، یافتن، شناسایی و انتخاب منابع خطی نمی‌کند؛ در حالی که استفاده از اصطلاح متن در عنصر **نوع محتوا** می‌تواند جستجوگر را در شناسایی نوع محتوای مورد نیاز یاری رساند. در ضمنی که اشاره به محتوای متنی، به صورت غیرمستقیم نیز اشاره به این مطلب دارد که نوع رسانه منبع مورد نظر جزء رسانه بدون واسط است.

* **در شرح ویرایش** بین منابع متنی، بیشتر منابع چاپی مورد تأکید قرار گرفته و به نوع ویرایشی که در نسخ خطی با نام تصحیح شناخته می‌شود توجهی نشده است و تأکید بر چهار نشانه ویرایش باعث شده است که نتوان تصحیح متون خطی را در مقابل این عنصر قرار داد؛ در حالی که مفید به نظر می‌رسد استثنائی برای این منابع تعریف شود تا بتوان تصحیح را نیز زیرمجموعه ویرایش قرار داد.

* **عنصر اندازه** در آر. دی. ای. گویای تعداد جلدها و یا تعداد صفحات تشکیل دهنده یک منبع متنی است. در قواعد نسخ خطی آستان قدس از این عنصر با نام تعداد اوراق و جلد استفاده می‌شود. **عنصر ابعاد** در

آر.دی.ای. که شامل اندازه‌های محمل و حامل است، طول و عرض برگه و یا جلد را در شرایط خاص، در نظر دارد. در قواعد آستان قدس این ابعاد در نظر گرفته می‌شود با این تفاوت که اندازه ابعاد جلد در هر شرایطی ضبط می‌گردد و محدود به شرایط خاصی نمی‌باشد. همچنین اندازه «عرض خط» و «طول و عرض متن» نیز در شرایط خاص ضبط می‌گردد.

* **نوع ماده** در آر.دی.ای. یک عنصر اطلاعاتی در نظر گرفته شده است که در قواعد نسخ خطی نیز به منزله یک عنصر اطلاعاتی لحاظ شده است. با این تفاوت که به نوع ماده به صورت ضمنی و در خلال به رنگ و کیفیت ماده اشاره می‌گردد.

* **نوع ماده کاربردی** در آر.دی.ای. تأکید بر ماده نوشتاری است و به جزئیات پرداخته نمی‌شود؛ درحالی که در فهرست‌نویسی نسخ خطی همانند نوع ماده به صورت ضمنی در خلال اشاره به جزئیات این ماده، به نوع ماده کاربردی اشاره می‌گردد. این بدین خاطر است که ماده کاربردی اکثر نسخ خطی شرقی مرکب بوده است و جزئیات نوع مرکب دارای اهمیت است.

* در آر.دی.ای. برای **نحوه تولید منبع** که نسخ خطی را نیز شامل می‌شود، عنصری با نام روش تولید در نظر گرفته شده است که این عنصر در قسمت نسخ خطی اشاره به نحوه به وجود آمدن نسخه دارد ولی با توجه به این که در زبان انگلیسی به صورت کلی به متنی که با دست نوشته شده است نسخه خطی گفته می‌شود و بین نسخه خطی قدیمی و نسخه‌ای که در زمان حال با دست نوشته شده است تفاوتی وجود ندارد، در زیر این عنصر، از عبارتهای مختلف با عنوان روش تولید، برای تمایز استفاده می‌کنند. در علم نسخه‌شناسی شرق، هر گونه نسخه دست‌نوشته قدیمی که ارزش قدمت گرفته باشد و با مرکب و دوات و جوهر نوشته شده باشد نسخ خطی خوانده می‌شود و با دست‌نویس که ارزش قدمت ندارد و از ماده نوشتاری و ماده کاربردی جدید استفاده شده است تفاوت دارد. تفکیکی که آستان قدس در فهرست‌نویسی انجام می‌دهد بدین صورت است که نوشته نویسنده اصلی را با عبارت مسوده از دیگر نسخ مکتوب به دست کاتب، مقرر و غیره جدا می‌سازد ولی همگی این منابع با نام نسخ خطی ثبت می‌شوند در حالی که نسخ دست‌نویس با ذکر عبارت دست‌نویس از نسخ خطی جدا می‌شوند.

* **عنصر صفحه‌آرایی** در آر.دی.ای. و قواعد نسخ خطی به کار می‌رود با این تفاوت که در آر.دی.ای. منظور نظم و چیدمان متن، عکس و غیره است و در دیگر قاعده بر مکان ارائه متن اصلی، شرح، مکان ارائه ذکر اشعار منقول و غیره در متن و همچنین قالب متن نوشته شده^۱ است.

۱. مانند سبک مورب، چلیپایی، دفتری.

* عنصر **قطع کتاب** در آر.دی.ای. با توجه به نحوه تا شدن برگه‌ها، نامگذاری شده است و برای یک‌بار تا شدن یا دو تا شدن نامی به آن اختصاص داده شده است. در قواعد فهرست‌نویسی خطی این عنصر وجود دارد، با این تفاوت که در گذشته قطعه‌های مختلف کتب نام‌گذاری خاصی داشت و اکنون اندازه کتاب را با سانتیمتر مشخص می‌کنند.

* عنصر **سایز قلم** جزء عناصری است که در هر دو قاعده وجود دارد با این تفاوت که در آر.دی.ای. بیشتر تأکید بر سایز قلم غیرمعمول خیلی بزرگ و سایز قلمی که برای کم‌بینایان به کار می‌رود، شده است ولی در قواعد نسخ خطی که به نام «اندازه دانگ قلم» شناخته می‌شود اشاره به آن در هر شرایطی دارای اهمیت است و برای شناخت سایز قلم، عباراتی مانند: غبار^۱، خفی^۲، جلی^۳ و کتابت در نظر گرفته شده است.

* ویژگی‌های **حامل نسخه‌ای خاص** در آر.دی.ای. شامل هر نوع ویژگی حامل است که برای دیگر نسخه‌ها با قالب مشابه، به کار نمی‌رود و خاص همان نسخه است. در قواعد نسخ خطی آستان قدس آرایش و تزئین‌های نسخه، آسیب‌ها و نقص‌های نسخه، یادداشت‌های صدر و ذیل نسخه، حواشی و علائم و رموز نسخه، نفاست نسخه و دیگر ویژگی‌های خاص نسخه همانند ویژگی‌های حامل نسخه‌ای خاص است که نسخه در دست را از دیگر نسخه‌های کتابت شده جدا می‌سازد. در نتیجه در تعریف این عنصر در آر.دی.ای. ابهام وجود دارد زیرا با توجه به توضیح دامنه شامل هر ویژگی که نسخه را از دیگر نسخه‌ها مجزا سازد می‌شود و این در مورد نسخ خطی می‌تواند شامل اکثریت موارد مورد بحث در بخش نسخه‌شناسی شود. همچنین اگر به تعریف ویژگی‌های خاص نسخه منابع چاپی اولیه ارجاع دهیم باز هم به کلیاتی به منزله ویژگی‌های خاص اشاره شده که هر یک می‌تواند عنصری مجزا و مهم در نسخ خطی مد نظر این پژوهش محسوب شود. احتمالاً در این عنصر به اهمیت عناصر مشمول نسخ خطی دقت نشده است و یا شاید دلیل این کار سعی در متمرکز کردن عناصر گوناگونی می‌باشد که احتمال برخورد با آن در نسخ خطی وجود دارد. در صورت دوم به علت اشاره کلی به موارد مورد نظر، آر.دی.ای. از جزئیات مهم نسخ خطی به منظور معرفی نسخه و به تصویر کشیدن آن غافل شده است. در نتیجه بهتر است عناصر را به صورت مجزا در نظر گرفت و برای هر یک قواعد خاص آن را ذکر کرد.

۱. خطی بسیار ریز و نرم که به زحمت خوانده می‌شود و اگر با ذره‌بین خوانده شود زیبایی و اسلوب خود را از دست ندهد. غالباً شیوه نسخ را دارد (مایل هروی، غلامرضا، ۱۳۵۳، ص. ۸۱).

۲. خطی که ریز نوشته شده باشد و خوانا باشد و عنصر خوش خطی نیز در آن دخالت کند (همان، ص. ۷۹).

۳. خطی است درشت که از خیلی دور به چشم نمودار گردد (همان).

* بر اساس آر.دی.ای. در زیر عنصر **محدودیت دسترسی**، محدودیت‌های دسترسی به منابع، شامل ماهیت و مدت محدودیت دسترسی ثبت می‌شود. در قواعد نسخ خطی آستان قدس اینچنین عنصری در نظر گرفته نشده است با این استدلال که در نسخ خطی به طور ذاتی و طبیعی به علت قدمت و نایاب بودن این گونه منابع، دسترسی وجود ندارد. در حالی که می‌توان این نوع محدودیت را در فهرست‌نویسی نسخ خطی آستان قدس، متناسب با نفاست و ارزش نسخه اعمال کرد.

* منظور از عنصر **نوع محتوا** در آر.دی.ای. طبقه‌بندی است که منعکس‌کننده شکل اساسی ارتباطات است که طی آن محتوا و مفهوم انسانی که قصد انتقال آن به مخاطب وجود دارد، بیان می‌شود. این عنصر در نسخ خطی آستان قدس به کار برده نمی‌شود.

* عنصر **ماهیت محتوا** نشان‌دهنده چیستی محتوای اصلی منبع است و می‌توان آن را در برابر توصیف‌گرها و یا توضیحی درباره محتوای نسخه در فهرست‌نویسی نسخ خطی آستان قدس قرار داد که هر دو توضیحی درباره محتوای اثر اشاره‌ای دارند.

* عنصر **خلاصه‌سازی محتوا** که چکیده‌ای از مطالب منبع را به دست می‌دهد، در نسخ خطی با این رویکرد مد نظر قرار نگرفته است. با این حال گاه توضیحی که درباره محتوای نسخه داده می‌شود خلاصه‌ای از محتوای منبع را نیز در بر می‌گیرد.

* در آر.دی.ای. و قواعد نسخ خطی آستان قدس زیر عنصر **زبان محتوا**، زبانی که برای بیان محتوای اثر استفاده شده است، ثبت می‌شود. در این قسمت بین آر.دی.ای. و قواعد نسخ خطی تفاوتی وجود ندارد.

* در آر.دی.ای. یک عنصر به **نوع خط** اختصاص داده شده است که شامل نوع نوشتار الفبایی است. در قواعد فهرست‌نویسی نسخ خطی آستان قدس عنصری که بدین منظور در نظر گرفته شده علاوه بر نوع نوشتار الفبایی نیز شامل شکل خط کتابت شده الفبای فارسی است و بهتر است این موارد نیز در آر.دی.ای. لحاظ گردد.

* عنصر **رنگ محتوا** در آر.دی.ای. که همان رنگ محتوای به کار رفته در قسمت‌های مختلف نسخ خطی آستان قدس است در هر دو قاعده به کار می‌رود ولی در نسخ خطی آستان قدس تحت نام خاصی نیست.

جدول ۱. تطبیق عناصر استخراجی از آر.دی.ای. با عناصر استخراجی در فهرست‌نویسی نسخ خطی آستان قدس

عناصری که تطبیق دارد	عناصری که تطبیق ندارد	تعداد کل عناصر در آر.دی.ای.
۲۹	۴	۳۳
٪ ۸۷٫۸۸	٪ ۱۲٫۱۲	٪ ۱۰۰

جدول ۲. تطبیق عناصر استخراجی از فهرست‌نویسی نسخ خطی آستان قدس با عناصر استخراجی از آر.دی.ای.

عناصری که تطبیق دارد	عناصری که تطبیق ندارد	تعداد کل عناصر
۲۹	۱۷	۴۶
٪۶۳	٪۳۷	٪۱۰۰

جدول ۲ که شامل تطبیق عناصر موجود در فهرست‌نویسی نسخ خطی آستان قدس با عناصر موجود در آر.دی.ای. است از ۴۶ عنصر استخراجی، ۶۳ درصد مطابق و با دارا بودن ۱۷ عنصر خارج از دامنه آر.دی.ای.، ۳۷ درصد عدم تطابق دارد.

جدول ۳. عناصر منحصر در آر.دی.ای.

شماره عنصر	عناصر	شماره عنصر	عناصر	شماره عنصر	عناصر	شماره عنصر	عناصر
۶،۹	نوع محتوا	۳،۳	نوع محمل	۳،۲	نوع رسانه	۴،۴	محدودیت‌های دسترسی

جدول ۴. عناصر منحصر نسخ خطی آستان قدس

عناصر	عناصر	عناصر
کتاب‌شناسی	هداکننده تألیف و مهدی الیه تألیف	-----
تجزیه و تحلیل	هداکننده کتاب و مهدی الیه کتابت	آغاز و انجام
	سطر و مسطر (ابعاد و اندازه خط و متن به سانتیمتر)	امتیاز نسخه (علت نفاست)
	درجه خط (کیفیت نوشتاری خط)	ارزش نسخه (درجه نفاست)
	تعداد اوراق (قاعده تعداد اوراق سفید (صفحات بیاض))	مصحح
		راده‌گذاری
		اثر مهر
		نوع جلد
		رنگ جلد
		تزئینات جلد

جدول ۵. عناصر مشابه در دو قاعده

عناصر نسخ خطی آستان قدس	عناصر نسخ خطی آر.دی.ای.	قانون	عناصر نسخ خطی آستان قدس	عناصر نسخ خطی آر.دی.ای.	قانون
کاتب	تولیدکننده	۲،۷،۴	عنوان اصلی	عنوان کامل	۲،۳،۲
تاریخ کتابت	تاریخ تولید	۲،۷،۶	عنوان موضوعی	عنوان ساختگی	۲،۳،۲،۱۱
*	تاریخچه مالکیت	۲،۱۷	عنوان دیگر	عنوان فرعی	۲،۳،۴

۱. عناصری که با علامت یک ستاره نشان داده شده است بدین معنی است که در فهرست‌نویسی نسخ خطی آستان قدس رضوی اجرا می‌شود ولی تحت عنوان خاصی نیست.

۲,۳,۶	عنوان دیگر	عنوان فرعی	۲,۱۸	منبع بلافصل گردآوری	نوع تهیه نسخه
۲,۴,۲	شرح مسئولیت مرتبط با عنوان	مؤلف - شارح - مترجم - محشی - مقرر و مقرر - محرر - جامع یا گردآورنده - سائل و مجیب	۲,۱۹	نشانه‌گر نسخه	شماره ثبت
۲,۷,۲	مکان تولید	مکان کتابت	۳,۲۲	یادداشت‌ها	ملاحظات
۳,۶	نوع ماده	نوع کاغذ**			تعداد سطرها
۳,۷	ماده کاربردی	نوع مرکب**	۷,۱۲	زبان محتوا	زبان
۳,۹	روش تولید	نوع نسخه	۶,۴	تاریخ اثر	تاریخ تألیف
۳,۱۱	صفحه آرایبی	نوع صفحه‌پردازی**	۳,۱۳	اندازه خط	اندازه خط
۳,۱۲	قطع کتاب	اندازه نسخه	۷,۱۷	رنگ محتوا	*
۳,۴,۵	اندازه متن	تعداد اوراق	۶,۲,۲	عنوان مرجح	عنوان قراردادی - عنوان مشهور
		تعداد جلد	۷,۱۰	خلاصه‌سازی محتوا	*
۳,۵	ابعاد (طول و عرض برگه یا جلد)	اندازه نسخه	۳,۲۱	ویژگی‌های حامل نسخه‌ای خاص	تزیینات نسخه
		اندازه اوراق			وضعیت نسخه
۷,۱۳,۲	خط	خط - نوع خط (شکل‌های مختلف نوشتاری الفبا در یک زبان)			یادداشت‌های نسخه
۶,۵	منشاء اثر	محل تألیف	۷,۲	ماهیت محتوا	*

پرسش ۲: الگوی پیشنهادی برای به‌کارگیری آر.دی.ای. در توصیف کتاب‌شناختی نسخ خطی

فارسی/عربی چه ویژگی‌هایی دارد؟

تأکید بر منابع چاپی یکی از اشکالات استاندارد آر.دی.ای است. از طرفی تأکید همیشگی این استاندارد بر این که اگر عنصری و یا اطلاعاتی مورد نیاز هست به آن اشاره شود؛ در حالی که در نسخ خطی تمام نکات مهم است نه به منظور انتخاب بلکه برای توصیف یک منبع غیرقابل دسترس با هدف مصورسازی اطلاعات. در عنصر **صفحه‌آرایبی**، صفحه‌آرایبی مورد اشاره در نسخ خطی شرقی مورد توجه قرار نگرفته است و لازم است این مشخصه در آر.دی.ای. لحاظ شود. **قطع کتاب** در آر.دی.ای. بر اساس تعداد تا شدن برگه است و این سبک ثبت قطع برای منابع خطی از دقت لازم برخوردار نیست و سیاست ارائه اندازه قطع به سانتیمتر

۱. عنصری که با علامت دو ستاره نشان داده شده است بدین معنی است که این عناصر از نظر ماهیت با عناصر موجود در آر.دی.ای. یکی است ولی نمی‌توان به صورت کامل قواعد موجود را با هم تطبیق داد و یا قاعده مناسب آن، لحاظ نگردیده است.

منطقی‌تر است. **سایز قلم** در نسخ خطی از اهمیت برخوردار است؛ در حالی که در آر. دی. ای. به ثبت این عنصر برای منابع کم‌پای هم‌چون نسخ خطی اهمیت قائل نشده است. در عنصر نوع خط بر خلاف آر. دی. ای. در فهرست‌نویسی نسخ خطی برای ثبت **نوع خط** دو قسم در نظر گرفته می‌شود: (۱) شکل خط کتابت شده الفبای فارسی (۲) شکل الفبایی نوشتار در حالی که در آر. دی. ای. تنها شکل الفبای نوشتاری مد نظر قرار گرفته است. مناسب به نظر می‌رسد در آر. دی. ای. به این جنبه از خط نیز دقت شود. اشاره به **درجه خط** در نسخ خطی بر خلاف آر. دی. ای. که بیشتر بر اساس قابلیت خوانایی است و تأکید آن بر سایزهای غیرمعمول مانند خط بسیار ریز قابل خواندن با ذره‌بین و یا خط بسیار درشت است؛ در نسخ خطی به دو جنبه زیبایی و خوانایی اشاره می‌شود و به این دلیل است که خطاطی در دوران‌های خاصی به اشکال گوناگون رونق داشته است و لازم است این جنبه از کیفیت در آر. دی. ای. لحاظ گردد. **ثبت اندازه نوشته** (عرض خط و "طول و عرض متن") به دلیل این که می‌توان ابعاد واقعی نسخه را حتی بعد از مجلد کردن مجدد تشخیص داد و همچنین تعداد تقریبی کلمات متن را حدس زد، مفید است. در **شرح ویرایش و ویرایشگر** در آر. دی. ای. باید تغییر داده شود به گونه‌ای که بتوان مصحح در نسخ خطی شرقی را نیز شامل گردد. در توضیحات دامنه و قواعدی که زیرعنصر شرح تولید ذکر شده است، نقصان وجود دارد و بیشتر قواعد ذکر شده در ذیل این عنصر مناسب این نوع منبع نیست؛ بنابراین لازم است به بازتکثیرکننده نسخ خطی قدیمی که همان کاتب است در شرح تولیدکننده اشاره شود.

در استاندارد آر. دی. ای. گاهی **کلی‌گویی** در تعریف دامنه باعث شده است چندین جنبه اطلاعاتی موجود در نسخ خطی که اشاره به هر کدام دارای اهمیت ویژه می‌باشد، در زیر عنصری واحد قرار گیرد و در جایی که نیاز به ارائه استثنائاتی برای این منابع نادر احساس می‌شود، دقت لازم در ارائه اطلاعات به عمل نیامده است. مثلاً در تعریف عنصر **ویژگی‌های خاص نسخه**، در آر. دی. ای. ابهام وجود دارد زیرا با توجه به توضیح دامنه شامل هر ویژگی که نسخه را از دیگر نسخه‌ها مجزا سازد می‌شود و این در مورد نسخ خطی می‌تواند شامل اکثریت موارد مورد بحث در بخش نسخه‌شناسی شود. همچنین اگر به تعریف ویژگی‌های خاص نسخه منابع چاپی اولیه ارجاع دهیم باز هم به کلیاتی به منزله ویژگی‌های خاص اشاره شده که هر یک می‌تواند عنصری مجزا و مهم در نسخ خطی مدنظر این پژوهش محسوب شود. بهتر است عناصر را به صورت مجزا در نظر گرفت و برای هر یک قواعد خاص آن را ذکر کرد. همچنین در بسیاری از موارد عناصر دو مجموعه قواعد، از حیث ماهیت یکسان و یا مشابه هستند در حالی که قواعد به کار رفته در ذیل آن‌ها در آر. دی. ای.، منابع خطی را در بر نگرفته است. با توجه به این که از ۳۷ درصد عدم تطابق عناصر موجود در فهرست‌نویسی آستان قدس ۹۷،۳ درصد مربوط به بخش نسخه‌شناسی است، باید در تبیین ویژگی‌های قالب و به خصوص نسخه در

آر.دی.ای. تجدید نظر گردد. در عنصر شرح ویرایش بین منابع متنی، بیشتر منابع چاپی مورد تأکید قرار گرفته و به نوع ویرایشی که در نسخ خطی با نام تصحیح شناخته می‌شود توجهی نشده است و تأکید بر چهار نشانه ویرایش باعث شده است که نتوان تصحیح متون خطی را در مقابل این عنصر قرار داد. به عنصر آغاز و انجام در فهرست‌نویسی نسخ خطی، بدان جهت که اطلاعات مفیدی درباره نسخه در اختیار می‌گذارد و باعث شناخت و تمایز یک اثر با چندین نام مشابه از یکدیگر می‌شود، تأکید ویژه شده است. همچنین اشاره به مهدی الیه کاتب و مؤلف بدین جهت که اشاره به بانیان و نگهبانان فرهنگ و علم در گذشته دارد با اهمیت است و گاهی این اطلاعات همپایه پدیدآور و یا کاتب است و لازم است آر.دی.ای. این اطلاعات را مورد توجه قرار دهد. اشاره به نوع خط حاشیه‌ها در نسخ خطی همانند نوع خط متن اصلی و عنصر نفاست نسخه و دلیل این ارزشمندی، به این علت که می‌تواند نسخ متعدد یک اثر را از حیث ارزش رتبه‌بندی کند و به موارد نادر موجود در آن اشاره کند دارای اهمیت است و باید در آر.دی.ای. لحاظ شود. با توجه به این که اشاره به تعداد اوراق سفید (بیاض) و نانویس در فهرست‌نویسی نسخ خطی نیز دارای اهمیت است و آر.دی.ای. می‌تواند دو رویکرد برای ثبت آن در نظر بگیرد، یا آن را به منزله عنصری مستقل تعریف کند و یا در یادداشت‌ها به آن اشاره کند.

بحث و نتیجه گیری

با بررسی به عمل آمده مبنی بر وضعیت توصیف نسخ خطی در آر.دی.ای. و با توجه به نتایج آماری به دست آمده مبنی بر این که ۸۷,۸۸ درصد عناصر موجود در آر.دی.ای. با عناصر به کار رفته در فهرست‌نویسی آستان قدس رضوی مطابقت دارد. می‌توان این گونه استنباط کرد که عناصر و قواعد موجود در فهرست‌نویسی آستان قدس با دقت در ارائه ریز اطلاعات موجود در یک منبع و همچنین توجه در نشان دادن رابطه بین آثار وابسته توسط عنوان قراردادی و شناسه‌های افزوده، در ارائه ویژگی‌های اثر، بیان، قالب و نسخه بسیار نزدیک به استاندارد جدید عمل کرده است و تنها در نشان دادن نوع رسانه، محمل، محتوا و محدودیت‌های دسترسی، عنصری در نظر نگرفته است. لازم به ذکر است که در استاندارد آر.دی.ای. گاهی کلی‌گویی در تعریف دامنه باعث شده است چندین جنبه اطلاعاتی موجود در نسخ خطی که اشاره به هر کدام دارای اهمیت ویژه می‌باشد، در زیر عنصری واحد قرار گیرد و در جایی که نیاز به ارائه استثنائاتی برای این منابع نادر احساس می‌شود، دقت لازم در ارائه اطلاعات به عمل نیامده است.

همین‌طور بر طبق آمار به دست آمده از بررسی وضعیت نسخ خطی آستان قدس رضوی، مشخص شد که ۶۳ درصد عناصر موجود در فهرست‌نویسی نسخ خطی آستان قدس با آر.دی.ای. تطبیق دارد. از جانبی

عناصری در فهرست‌نویسی نسخ خطی آستان قدس به کار برده می‌شود که تحت عنصری و یا نام خاصی نیست در نتیجه این قواعد اجرا شده را نمی‌توان در محاسبات اعمال کرد و بهتر آن است که در تعریف نام موارد اجرا شده، نامی مناسب انتخاب گردد. همچنین در بسیاری از موارد عناصر دو مجموعه قواعد، ماهیت یکسان و یا مشابهی دارند؛ در حالی که قواعد به کار رفته در ذیل آن‌ها، عناصر موجود در نسخ خطی را در بر نگرفته است. در نسخ خطی آستان قدس عناصری مانند اندازه اوراق یا ابعاد وجود دارد که با نام اندازه اوراق و یا اندازه نسخه نام‌گذاری شده است که بهتر است نام کلی‌تری در نظر گرفته شود. با توجه به این که از ۳۷ درصد عدم تطابق عناصر موجود در فهرست‌نویسی آستان قدس ۹۷،۳ درصد مربوط به بخش نسخه‌شناسی است، نتیجه‌گیری می‌شود که باید در تبیین ویژگی‌های قالب و به خصوص نسخه در آر.دی.ای. تجدید نظر گردد. در تأکید بر این که حداقل یک مقدار داده در زیر شرح پدیدآور ذکر شود عملی صحیح از جهت ارائه حداقل اطلاعات لازم است؛ با این حال امکان حذف پدیدآور و یا شرح پدیدآور بیش از مقداری معین، خلاف ادعای آر.دی.ای. است.

پیشنادهای پژوهشی

۱. با توجه به این که قواعدی در فهرست‌نویسی آستان قدس اجرا می‌شود؛ در حالی که تحت نام یا عنصری خاص نمی‌باشد، پیشنهاد می‌شود مجموعه اطلاعاتی که در فهرست‌نویسی آستان قدس در فهرست درج می‌شود تحت نام عنصری خاص مشخص و تعریف شود.
۲. عناصری در نسخ خطی آستان قدس به عنوان عناصر لازم یا هسته انتخاب شود تا باعث یکدستی در فهرست‌نگاری نسخ خطی در ایران شود.
۳. پیشنهاد می‌شود عناصر منحصر در آر.دی.ای. شامل نوع محتوا، نوع رسانه، نوع محمل و محدودیت‌های دسترسی (جدول ۳ این پژوهش) در فهرست‌نویسی نسخ خطی آستان قدس مورد توجه قرار گیرد.
۴. با توجه به این که در فهرست‌نویسی نسخ خطی فهرست‌نویس با موجودیت مورد، به طور اخص سروکار دارد و با توجه به این که فصل ۳ آر.دی.ای. ویژگی‌های این موجودیت را شامل شده است و با نظر به این که از ۷۰ عنصر موجود ۱۷ درصد از عناصر مناسب با نسخ خطی می‌باشد لذا به گروه جی.اس.سی. پیشنهاد می‌شود در این خصوص در تعریف دامنه عناصر و شمول و قواعد آن، منابع نادر مانند نسخ خطی را مد نظر قرار داده و یا همانند کتاب‌های چاپی اولیه و یا منابع اینترنتی در قسمت‌هایی که لازم است خصوصیات نسخ خطی را نیز مورد توجه قرار دهد.

سیاسگزاری

نویسندگان مقاله از همکاری مسئولان محترم وقت در کتابخانه، موزه و مرکز اسناد آستان قدس رضوی برای همکاری در دسترسی به داده‌ها و برخی نسخ خطی تشکر می‌کنند. همچنین، از استاد مجید وفادار مرادی برای مشاوره و همکاری در انجام این پژوهش، سپاس ویژه دارند.

منابع

- بزرگترین مجموعه نسخ خطی خاورمیانه در کتابخانه آستان قدس، (۱۳۹۰/۹/۱۲). بازیابی از همشهری آنلاین: <http://www.hamshahrionline.ir/details/152816>
- پازوکی، ف. (۱۳۹۱). امکان‌سنجی به کارگیری قواعد توصیف و دسترسی به منبع (آر.دی.ای.) در سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه پیام‌نور، مرکز مشهد.
- خوشبخت، م. (۱۳۸۸). بررسی پراکندگی داده‌های کتاب‌شناختی در عناصر پیشینه‌های کتاب‌شناختی «بانک نسخ خطی خانه کتاب» و ارائه الگویی بر اساس مدل «اف.آر.بی.آر.» جهت تهیه پیشینه‌های کتاب‌شناختی، تهران: دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی.
- رخشانی، م. (۱۳۹۱). بررسی وضعیت توصیف منابع اینترنتی در آر.دی.ای. و مقایسه آن با قواعد فهرست‌نویسی انگلواامریکن، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه بیرجند.
- صفری آق‌قلعه، ع. (۱۳۹۰). نسخه‌شناخت (پژوهشنامه نسخه‌شناسی نسخ خطی فارسی)، تهران: مرکز پژوهشی میراث مکتوب.
- طاهری، س. (۱۳۸۹). بررسی تحلیلی کارکردپذیری استاندارد «توصیف و دسترسی به منبع (RDA)» برای توصیف و سازماندهی مواد آرشیوی، مطالعات آرشیوی: فصلنامه گنجینه اسناد، ۲۰(۴)، ۸۰-۹۴.
- عربگری، ل. (۱۳۹۱). بررسی میزان بهره‌گیری از استانداردهای ابر داده‌ای در ذخیره‌سازی نسخه‌های خطی موجود در پایگاه‌های فارسی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه الزهراء علیها السلام.
- عظیمی، ح.؛ نازی، ا. (۱۳۹۰). تحلیل فهرست‌نگاری نسخ خطی در ایران از جنبه وجود یا عدم وجود الگو در آن و ارائه راهکارهای بهبودی در جهت ایجاد قالب استاندارد ملی، کتابداری و اطلاع‌رسانی، ۱۴(۲).
- مایل هروی، غ. (۱۳۵۳). لغات و اصطلاحات فن کتاب‌سازی، تهران.
- مرادی، خ. (۱۳۹۱). تابستان. آر.دی.ای. و وب معنایی: ماشین‌خوان نمودن داده‌های آر.دی.ای. به واسطه آر.دی.ای. بازیابی در ۸، ۱۷، ۱۳۹۱، از کتابداری و اطلاع‌رسانی، ش ۵۸، ۱۵(۲)، http://lis.aqr-libjournal.ir/article_43181.html
- وفادار مرادی، م. (۱۳۷۹). مقدمه‌ای بر اصول و قواعد فهرست‌نگاری در کتب خطی، تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، دبیرخانه سمینار نسخه‌های خطی.

References

- Arabgary, L. (2012). *Investigating the Use of Metadata Standards in Storing Manuscripts in Persian Databases*, Master of Science Degree in Library and Information Science, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Tehran, Al-Zahra University. (in Persian)
- Azimi, H., & Nazi, A. (2011). Analysis of Cataloging Manuscripts in Iran from the Existence or Non-Existence of Patterns in Iran and provide remedies to create a national standard template, *Library and Information*, 14(2). (in Persian)
- Bernstein, S. (2014). Beyond Content, Media and Carrier: RDA Carrier Characteristics, *Cataloging & Classification Quarterly*, 52, 486-463.
- Dunsire, G. (2009). UNIMARC, RDA and the Semantic Web, *World Library and Information Congress, 75th IFLA General Conference and Council (23-27 August)*. Milan, Italy.
- Ghali Nasr, W. (2007). Different Practices in Manuscript Cataloging in Egypt: How could they be reconciled, *The 3rd Islamic Manuscript Conference (Aug 28-31)*. Egypt.
- Mayel Hervey, G. (1974). *Vocabulary and Idioms, Bookmaking Technique*. (in Persian)
- Moradi, K. (2012, Summer). RDAI and the Semantic Web: Machine to Read RDA Data, By RDF. Retrieval on, 2012/8/17, *Librarianship and Information*, 15(2), http://lis.aqr-libjournal.ir/article_43181.html. (in Persian)
- Rakhshani, M. (2012). *Description of Internet Resources in RDA Compared with AACR*, Master of Science Degree in Library and Information Science, Faculty of Educational Science & Psychology, University of Birjand. (in Persian)
- Safari Agh Ghaleh, A. (2011). *Nuskha shenakht, pazhuheshnameye nuskha shenasi nusakh khattiye Farsi*, Tehran: Miras-e Maktoob. (in Persian)
- Taheri, S. (2010). Analytical review Functionality Source Description and Accessibility (RDA) standard for describing and organizing archival material, *Quarterly treasury of Documents*, 20(4), 80-94. (in Persian)
- Vafadar Moradi, M. (2000). *Introduction to Cataloging Principles and Rules in Manuscripts*, Tehran, Parliamentary Library, Museum and Documentation Center, Manuscript Seminar Secretariat. (in Persian)